

NECÂTİ BEG ŞİİRİNDE MİTOLOJİK BİR SEMBOL: YILAN Birsal ÇAĞLAR ABİHA

Divan şiirinde sevgilinin saç ve âşığın ahlarnın şekil yönünden benzerlik gösterdiği yılan, kimi topluluklarda yaratıcı tanrı sayılmış ve bu sebeple kutsal kabul edilmiş sürüngen bir hayvandır. Yılanın, en ilkelinden en gelişmiş topluluklara kadar kutsal sayılması çeşitli mitolojilerin yılan söylenceleriyle öne çıkmasını sağlamıştır. Bu çalışmada çeşitli mitolojilerde karşımıza çıkan yılan söylenceleri üzerinde durulacak ve Divân şiirinde uzunluğu, kıvrımlı oluşu, siyahlığı, zehri vb. sembolik özelliklerle ele alınan yılanın Necati Beg Divânı'ndaki izleri araştırılmaya çalışılacaktır.

Yeryüzündeki hemen bütün topluluklarda yer etmiş olan yılan, hem olumlu hem olumsuz özellikler yüklenmiş bir semboldür. Sembolik özelliklerine geçmeden yılanın hayvan olarak özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

Yılanın bilinen en temel özelliği ayaklarının olmamasıdır. Ayakları olmayan bir sürüngen olmasına karşın; vücut yapısı sayesinde vücudu yay, daire, elips, spiral vb. çeşitli geometrik şekiller alabilir. Genellikle yol alırken dalga hareketini andıran “S”ler çizmeleri; yani bir titreşim hareketinin grafiğe dökülmüş şekli olan eğriler çizmeleri yılanların bir başka özelliğidir. Kızılötesi denilen ışınları algılamada son derece duyarlı olan yılanlar çevrelerindeki en küçük ısı farkını algılayabilirler. Çevrelerindeki canlıları, onlardan yayılan ısı enerjileri sayesinde gece de algılayabilir; dolayısıyla gece de avlanabilirler. Çok sık deri değiştirme özelliğine sahip yılanların en önemli organı ise çatal şeklindeki dilidir. Yılanlı tıp sembolü ise 1956'dan beri Dünya Tıp Birliği'nin simgesi olmuştur.

Yılan kelimesi, etimolojik olarak Çince'deki “*lung*” kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Önce bu kelimenin sonundaki “g” sesi düşmüş; daha sonra “u”, “a”ya dönüşerek “*lan*” olmuştur. Türk ağızlarında sık rastlanan, “l” harfiyle başlayan kelimelerin başına bir sesli harf gelmesi esasına göre “*ılan*” şeklini almıştır. Daha sonra Türkçede görülen bir ses dönüşü ile sözcük yılan şekline dönüşmüştür. Sanat tarihinde bu yarattığı ifade için ayrıca *luu*, *ejder*, *ejderha*, *nek*, *mar*, *soğulcan*, *evran*(*evren*), *dragon*, *griffon* gibi pek çok isim kullanılmaktadır.¹

Yılan, çeşitli kültürlerde yaşam, ölüm, sihir ve bilgiyle ilişkilendirilmiştir. Yılanının deri (kav) değiştirmesi insanları, onun ölümsüz olduğuna inandırmıştır, deri değiştirme sonsuzluğun sembolü kabul edilmiştir. Bu durum ise insanın en eski destanlarındaki ölümsüzlük arayışında karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Gılgamış destanında insanın bin bir emekle bulduğu ölümsüzlük otunu çalan yılanıdır. Ayrıca yılanların ölümler diyarı(toprağın altı) ve canlılar dünyasında (toprağın üstü) dolaşabildiğine inanılmıştır.

Çeşitli Mitolojilerde Yılan

Dünya üzerinde farklı toplumlara ait mitolojiler çeşitli yılan öyküleriyle doludur. Antik çağın Orfik dininde evrenin oluşması, *Kybele*'yle *Ofiyon* adlı yılanın sevişme sarsıntılılarıyla açıklanır. Attikalıların ilk kralı *Kekrops*, ikinci kralları *Erekhteus* birer yılanıdır. Sümerlerin yaratılış efsanelerinde gökyüzü ve yeryüzü tanrılarını yaratan *Lakmu* ve *Lakamu* adlı, erkek ve dişi birer yılanıdır.²

¹ Fuat Yöndemli, *Hayat Ağacı, Ejder, Yılan*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2006, s. 23.

² Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s. 698.

Tıp kelimesinin orijini aldığı *Teb (Thebai)* şehri Eski Mısır'ın en önemli sağlık merkezidir ve totemi yilandır. Bütün Eski Yakın Doğu'da olduğu gibi Mısır'da da yılan, ilahi bir varlık sayılmakta ve doğurganlık özelliği taşıdığına inanıldığı için yılan tapınılmaktaydı. Eski Mısır medeniyetinde birçok yılan kültü kalıntısına rastlanmakta ve firavunlar, yılan tacıyla tasvir edilmektedir. Mısır'da açık kahve renkli kutsal kobra yılanı, Eski Mısır İsis kültüründe, taçlı ilahe *Uto*'nun hayvanıdır. Eski Mısır inanışında, kutsal bir yılanın sokması sonucu ölen kimselerin; aslında ölmeyip ölümsüzleştiği düşünülmektedir. Bu sebeple Mısır'ın ünlü kraliçesi Kleopatra, İmparator Oktavianus'a esir düşmemek için göğsünü açık kahverengi bir kobra yılanına sokturarak intihar etmiştir.³ Mısır efsanelerinde gökyüzünde yaşayan yılan *Apofi*, her gün güneşi doğudan batıya taşıyan *Ra*'nın peşinde dolaşır ve bir gün onu sokup öldürür.⁴ Alt dünyaya ait *Apofi* adlı yılan *Seth* tarafından mızrakla vurularak öldürülmüştür.

Babil ve Hitit mitolojisinde de yılan önemli bir yere sahiptir. Babillerde yılan; su, hayat ve sağlık tanrısı *Ningişzida*'nın sembolü olarak bilinmektedir. Aynı sağlık tanrısı Sümer kültüründe de mevcuttur. Hitit kültüründe de yılan kutsal bir hayvandır. Hititlerde yılan, *mus* adıyla bilinmekte ve bir kartalla mücadele ettiğine inandıkları *İlluyankas* isimli dev bir yılan tanrıya inandıkları bilinmektedir. Sümer, Babil, Hitit, Keldani ve Asurlularda yılan Hayat Ağacı ile birlikte anılan bir motif olmuştur. Müzelerde rastlanan pek çok kabartmada, dallarında iki meyve sallanan bir Hayat Ağacı yanında ise meyveleri yutmak için ağzını açmış bir yılan tasvir edilmektedir.

Eski Hint ve Budist mitolojisinde de yılan, oldukça benimsenen bir unsurdur. Kobra ibadeti ve onunla ilgili çeşitli ritüeller, eski Hint mitolojisinde *Şiva kültü*, *Kirişna* ve *ilah Vişnu* ile ilgilidir. Şiva kültüründe yılan ibadet eden insanların bu sayede onun ve diğer zararlı varlıkların şerrinden korunduklarına inanılmıştır. Yine; Hint mitolojisinde insan yüzlü, kobra enseli ve yılan kuyruklu yarı tanrı *naga*'lar sıklıkla tasvir edilmektedir. Doğu Asya'da gökkuşağı yılanı, yer altından çıkan *Naga*'ya benzetilmektedir.⁵

Çin mitolojisinde ise yılan günümüzde de hemen her kutlamada maketini gördüğümüz ejder (dragon) ile özdeşleşmiştir. Çin mitolojisinde ejderler, sudaki ruhlar olarak algılanmışlardır. Çin'de ejder, kötülük yapan bir güç değil; yağmur yağdıran ve doğanın verimlilik ilkesini temsil eden iyi bir güçtür. Erkek ilke kabul edilen *Yang*'ın özüdür. Çin mitolojisindeki kötü ejderler ise Budistler tarafından tanıtılanlardır. Budistler mevcut ejder efsanelerini dağlarda yaşayan nagalara uyarlamışlardır. Dağlarda yaşayan bu yaratıklar zararlı olarak kabul edilirken göl ve derelerde yaşayanlar ise zararsız kabul edilmişlerdir.

Çin mitolojisinde; üç yüz altmış pullu sürüngenin başı olarak kabul edilen ejder, genellikle bir at başına ve yılanın kuyruğuna sahip olarak resmedilir ve iki tarafında kanatları vardır. Ayrıca ejderin boynuzları geyiğin boynuzlarına, başı devenin başına, gözleri iblisin gözlerine, boynu yılanın boynuna, karnı büyük kum midyesinin karnına, pulları sazan balığının pullarına, tırnakları kartalın tırnaklarına, ayak tabanları kaplana, kulakları ise öküzün kulaklarına benzemektedir. Bu değişik özellikler ilk çağlarda var olan hayvanlara tapma geleneğinin kalıntılarını barındırır. Görüldüğü gibi ejderlerin değişik şekilleri vardır ve bunlar yavaş yavaş gelişerek birbirinden türeler; örneğin boynuzlu bir ejder bin yıl içinde uçan bir ejdere dönüşebilir.

Aynı zamanda büyük imparatorların atası olarak kabul edilen ejderin, kemikleri, dişleri ve tükürüğü ilaç olarak kullanılmaktaydı. Çin inanışlarına göre; isteği zaman görünmez olma özelliğine sahip ejder, ilkbaharda gökyüzüne çıkar ve sonbaharda kendini sulak derinliklere gömerdi. Göksel ejderler tanrıların sarayını korur ve düşmesinler diye tanrılara destek olurdu. Kutsal ejder, rüzgârların esmesini ve yağmurun yağmasını sağlar; toprak ejderi

³ Fuat Yöndemli, *Hayat Ağacı, Ejder, Yılan*, s. 24.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, s. 698.

⁵ Fuat Yöndemli, *Hayat Ağacı, Ejder, Yılan*, s.60.

derelere ve akıntılara yön verirdi. Gizli hazine ejderi ise ölümlülerden saklanan zenginliklere bekçilik ederdi.⁶

Binlerce yıl boyunca yılan, kadın ve büyü sözcükleri birlikte kullanılmıştır. Mircea Eliade, bu birlikteliği ayın simgeciliği ile açıklamaktadır. Eliade'ye göre, sürekli olarak ilk biçimine geri dönmek; sonsuz bir döngüsellik içinde olan ay, yaşamın tüm ritimlerini mükemmel bir biçimde temsil etmesini sağlamaktadır. Bu ritmik değişim; bereket ölçüsü olarak algılanan ayın uyandırdığı sezgilerden türeyen spiral, yılan ve şimşek simgelerinde görülmektedir. Buzul çağından beri ayın evrelerinin bu büyüsel anlamı ve erdemi bilinmektedir.⁷

Mircea Eliade; bazı hayvanların, ayın kaderini biçimleriyle ve varlıklarıyla çağrıştırdıkları için ay simgesi olarak kabul edildiklerini söylemiş; bu hayvanlara bir görünüş bir kaybolmaları özelliği sebebiyle sümüklüböcek, ayı, kurbağa ve yılanı örnek göstermiştir.⁸ Bunlar içerisinde yılan, “*tüm kadınların eşi*” veya zaman zaman kabuk değiştirerek “*ölümsüz*” olma özelliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise yılan simgelerinin baş döndürücü çok yüzlüğünü gösterir; ancak tüm bu simgeler aynı düşünce etrafında gelişir: Yılan ölümsüzdür; çünkü yenilenir. Bu sebeple ay “gücü”dür; bereket, bilgi (kehanet) ve ölümsüzlük dağıtır. Pek çok mitte yılanın, tanrı tarafından insana verilen ölümsüzlüğü elde etmesi ile ilgili hikâyeler anlatılmasının sebebi budur.

Eliade, yılanın bir ay simgesi olduğunu anlatan mitlere çeşitli topluluklardan örnekler verirken kadın, yılan, ay ilişkisini de açıklamaktadır. Buna göre ay, tüm bereketin kaynağıdır ve kadınların adet dönemlerini düzenler; kişileştirildiğinde kadınların efendisi olur. Pek çok halk ayın bir erkek ya da bir yılan kılığına girip kadınlarla birleştiğine inanmıştır. Bu inanişin örneklerine Eskimo kabilelerinde, eski Yunan, Hint, Pers, İbrani, Avrupa ve Afrika topluluklarında rastlamaktayız. Pek çok halkın, yılanın kadınların adet görmesine neden olduğuna inanması; yılanın erkek cinsel organına benzerliği ile bunu ilk ortaya koyan etnologlardan Crawley tarafından da doğrulanmıştır. Çeşitli topluluklarda ay ile ilişkilendirilen yılanın, çocuk getirdiğine inanılır. Orta Avustralya'da bazı kavimler, atalarının dünyayı dolaşan iki yılan olduğuna ve bunların durdukları yere çocuk ruhları bıraktıklarına inanmışlardır. Hindistan'da yılanlar, Budizm döneminden beri evrende su, hazine gibi bereket öğelerinin dağıtıcısı olarak görülmüşlerdir. Modern Hindistan'da pek çok inaniş ise yılanların kadınların kısırlaşmasını engelleyen ve çok çocuk doğurmalarını sağlayan birer bereket dağıtıcısı olduklarını savunur. Bu bağlamda Eliade, yılan ile kadın arasındaki ilişkinin basit bir cinsellik simgeciliği olmadığına vurgu yapmakta ve bu ilişkinin çok anlamlı, çok çeşitli olduğunu söylemektedir. Eliade, yılanın bu özellikleri arasında en önemlisini “*yenilenme*” olarak kabul etmektedir ve yılanın *dönüşen* bir hayvan olduğunu Gressman'ın “*Havva, Fenikelilerin eski yer altı tanrıçasıydı ve yılanla kişileştirilmişti.*” fikrine yaptığı atıfla savunmaktadır. Yine Persephone, Hekate, Artemis gibi bazı Akdeniz tanrıalarının ellerinde yılanlar veya yilandan oluşan saçlarla temsil edildiklerini görmekteyiz.

Orta Avrupa'daki bazı batıl inanişlara göre, eğer ayın etkisinde kalmış; yani adet dönemindeki bir kadının saçlarını kazır ve bunları gömerseniz saçlar yılanı dönüşür. Başka anlatılara göre ise büyücülerin saçları yılanı dönüşmektedir. Eliade'ye göre herhangi bir kadının böyle bir gücü yoktur; ancak ayın etkisi altında kaldığı sırada “*dönüşüm*”ün büyüsel gücünü paylaştığı için bu şansa sahip olmaktadır. Bu durum ise yılanlar aracılığıyla gerçekleşen büyücülüğün ayla ilişkisini pek çok kültürde belgelemiştir. Örneğin; Çinliler için

⁶ Edward T.Chalmers Werner, *Çin Mitleri ve Efsaneleri*, Çev: Şebnem Duran, İzmir: İlya Kitabevi, 2008, s.179-180.

⁷ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev: Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003, s.167.

⁸ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s.175.

yılan, tüm büyü güçlerinin kökeninde bulunmaktadır; İbranicede ve Arapçada büyü anlamına gelen kelimeler, yılan anlamı taşıyan sözcüklerin kökünden türemiştir.⁹

Yılan sembolizminin bu çok yönlülüğü yılanın kendini yenilediği için ölümsüz kabul edildiği fikri etrafında birleşmektedir. Bu özelliklerinden dolayı yılan, doğurganlık, ilim ve ölümsüzlüğün sembolü olarak birçok mitolojik anlatıda yerini almıştır.

Türklerde Yılan

Mitolojik görüşlerde yer ve su ile ilgilendirilen ve genellikle şeytani bir varlık olarak kabul edilen yılan, eski Türk kültüründe şaman davullarında yer altı dünyasıyla ilişkili bir sembol olarak kullanılmıştır. Altaylarda Erlik, kırbaç yerine elinde yılan tutar halde ve vücudu baştanbaşa yılanlarla sarılı biçimde betimlenmiştir. Yılan eski çağlardan kalma sanat örneklerinde ölümler dünyası ile ilgili görülmüş ve ata ruhlarını temsil etmiştir.¹⁰

Türk şamanizminde yılanın genellikle “karayılan” olarak anılmasının sebebi Erlik’le ilişkili olarak görülmesindedir. Böylece Erlik’in sembollerinden biri olarak kabul edilen karayılan aynı zamanda karanlık dünyanın, ölümün ve kötülüğün sembolü olarak kabul edilir. İnsanlar Erlik’ten sakınıp ona kurban sunup yardım dilediklerinde, yılan figürü yapar ve onu saklarlar; böylece Erlik’in kendilerine yardım edeceğini düşünürlerdi.

Altay Türklerinde ve Tunguzlarda şaman elbiseleri üzerinde yılanı sembolize eden kurdeleler yer alır. Bazen yılanın başı ve çatalı kuyruğu belirgin bir şekilde gösterilirdi. *Yutpa* Adı verilen bu yılan yer altı canavarını sembolize ederdi. Şaman külâhının ön kısmında birkaç sıra yılan başı yer alırdı.¹¹

On iki hayvanlı Türk takviminde yılan ve ejder birer yıl sembolü olarak görülmektedir. Emel Esin’in belirttiğine göre eski Türklerde, zaman kavramının kozmik deveran halindeki simgelerinden biri gök çarkını çeviren ejder (Türkçe: evren)’dir. Çin astrolojisinin Türkler tarafından kabul edilen teorisine göre, *Kök-luu* (göksel ejder), *Kızıl-sakızgan* (kızıl saksagan), *Ak-bars* (ak pars) ile *Kara-yılan* (Çin’de kaplumbağa sarılmış yılan) adını alan ve her biri yedişer yıldız takımından oluşmuş dört büyük takımyıldızının karşılıklı hareketi bu devri sağlamaktaydı. Gök ve yer arasında döndüğü varsayıldığı için ejder, bazen gök ve yer ilkelerinin yerini alabilmekteydi. Budist metinlerde, Kök-luu gök gürültüsü ve yağmur simgesi olarak kabul edilmekte ve Kök-luu’ya atfedilen *yada* taşı ile kozmik büyü yapan şamanlar yağmur ve rüzgar meydana getirebilmekteydi.¹² Ayrıca Göktürk Kitabeleri’nde birbirine sarılmış halde çifte yılan motifi bulunmakta; bu yılan motifleri hem Bilge Kağan hem de Kül Tigin adına dikilen kitabenin üst kısmında yer almaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde de ejder tasvirine rastlamaktayız. Bu hikâyelerde ejder; dört ayaklı, iki kanatlı, yedi başlı, uzun ve kalın kuyruklu olarak tasvir edilir. Er- Töştük destanında ise ejderha ile Zümrüdü Anka kuşu arasındaki mücadele vasıtasıyla yılan motifine yer verilir. Ejderha motifinin işlendiği eserlerden bir diğeri ise Sarı Saltuk’un ejderle mücadelesini ve adının kaynağını da öğrendiğimiz Ahi Evren’in yılan kılığında görünmesini hikâye eden Hacı Bektaşî Veli Velâyetnamesi’dir.

Türk halk inanışlarında evin koruyucusu olarak karşımıza çıkan ev iyesi, çoğunlukla yılan olarak tasvir edilir. Bu sebeple yılan olan evde bereket olacağına inanılır ve bu yılan öldürülmez. Yine bazı halk efsanelerinde tılsımlı yılanlardan söz edilir; yılan eti yiyen

⁹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s.179.

¹⁰ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara Yurt Kitap-Yayın, 2004, s. 616.

¹¹ Yaşar Çoruhlu, “Türk Sanatında Görülen Yılan Tasvirlerinin Sembolizmi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.96, s. 38-46.

¹² Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2001, s. 67, 74, 85.

insanların sihir gücüne kavuştuğu ve doğanın dilini anlamaya başladığı anlatılır. Bilgi kudretinin yılanların padişahı Şahmeran tarafından verildiğine inanılırdı.¹³

Görüldüğü gibi Türk kültüründe zaman sembolü olarak algılan evren (ejder) bereketin simgesi olarak karşımıza çıktığı gibi başka anlatılarda kurnazlık ve şeytanın sembolü olarak da kabul görmektedir.

Dini Metinlerde Yılan

Tevrat'a göre Rab Allah, yaratıp doğrudan cennete koyduğu Âdem ve Havva'ya orada bulunan bir ağacın meyvesini şiddetle yasakladığı halde, yılan Havva'yı kandırarak meyveyi ona yedirir; Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmalarına sebep olur. Şeytanın kılığına girdiği yılan, Tevrat'ın Tekvin bölümünde kolları ve bacakları olan bir hayvan imajıyla anlatılmış; işlediği bu suç yüzünden bir sürüngene dönüştürülmüştür.¹⁴

Tevrat'ta ayrıca Hz. Musa'nın diğer yılanları yutan mucizevî yılan açısından ve cehennem yılanlarından bahsedilmektedir.

Hıristiyanlıkta ise başlangıçta şeytanla özdeş kabul edilen yılan, pagan kültürünün etkisiyle hem korkulan hem de kutsal kabul edilen bir varlık özelliği kazanmıştır. J. Campbell'e göre; yılan genel olarak yaşamın kendisini tüketen ve yenileyen güçlerin simgesi, zamanın ay gizemidir. Tabiatın kendiliğinden hareketi olduğu, dolayısıyla kutsallığı kabul edildiğinde yılan da kutsal hayatın sembolü olarak saygı görmektedir.¹⁵ İncil'de ise yılan öyküleri Vahiy (Vahiy1: 1-3; 12) kitabında yer almaktadır.

Annemarie Schimmel'e göre Hıristiyan geleneğinde büyük önem taşıyan yılanlar, İslam'da merkezi bir rol oynamazlar. Kuran, yılanı dönüştürerek Firavun'un büyücülerinin arasını yutan Musa'nın açısından üstü kapalı bahseder; çünkü yılan bir zümrüde benzeyen ve şeyhin kör ettiği nefsin simgesidir. Ayrıca tavusun ihmalkârlığı yüzünden küçük bir yılan suretinde cennete girip Âdem ve Havva'yı yasak meyveyi yemeye ikna eden iblis'ti. Bu sebeple yılan ve akrabası ejderle ilgili anlatılar genellikle İran mitolojisinde kökenlidir ve harabelerde korunan hazinelerle ilgili halk inanışlarında yaşamaya devam eder.¹⁶

Yılan Sembollerinin Anlamları

- Yeryüzündeki kültürlerin çoğunda kötülüğü, olumsuzluğu, maddiliği, toprağı, şeytani ve nefsi simgeler.
- Uroboros adı verilen kuyruğunu ısırarak yılan, kozmik gelişimin devri hareketini; doğum ve ölüm çemberi de denilen reenkarnasyonu (ruhun ölümsüzlüğünü) simgeler. Kuyruğunu ağzına almış haliyle yılan; tam bir daire, bu nedenle de tam bir yaşam ve hareket sembolüdür.
- Uzun aylar yeraltında, karanlıklar ülkesinde uyuduktan ya da öldükten sonra yeryüzüne çıkar; gömlek (kav) değiştirir. Bu durum, sembolik olarak, ölüp yeniden dirilmeyi temsil eder.
- Yılan, diğer canlılardan farklı olarak hem erkek hem de dişi imajını yansıtır. Uzunlamasına görünümü ile fallusu, kıvrılıp dairesel duruma girince de dişiliği sembolize eder.

¹³ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, s.616.

¹⁴ *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, 3. Bab, 13- 19.

¹⁵ Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi/Tanrı'nın Maskeleri*, s.390-391.

¹⁶ Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Çev: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabaalçı Yayınevi, 2004,s.51.

- Psikanalist ekole göre, daha çok fallusu andırdığından erkeksi bir simge olarak algılanır.¹⁷
- Mücadele eden iki yılan doğadaki pozitif ve negatif (yin ve yang) ikili karakteri sembolize eder.
- Yeraltında, karanlıklar ülkesinde sonsuz hayat ve gençlik bitkisine dokunarak yeniden hayat bulmuştur.
- Cennette, ebedi hayat sembolü olan elmayı ilk kadına vererek ona doğurganlık, analık yani hayat verici vasfı kazandırmıştır.
- Birbirine dolaşmış iki yılan üreme sembolüdür, iki yılanın bellerinden düğümlemlenip birbirlerini yutmaya çalışmalarını gösteren hareket Hermes'in işaretidir ve ticareti sembolize eder.
- Düzgün bir halka şeklinde çöreklenmiş haliyle, derisindeki halkalar ile hep açık duran gözünün meydana getirdiği halka ile gözünün içindeki halkalarla büyüleme özelliğine sahiptir.¹⁸

Necati Beg'in Şiirinde Yılan

Divan şiirinde yılan sözcüğü çoğunlukla Farsça olan *mār* kelimesi ile karşılır ve sevgilinin saçı veya aşığın ahlalarının şeklini anlatmakta kullanılır. Divan şiirinde uzunluğu, siyah oluşu, kıvrımlı hali, zehri sebebiyle şiirde sık kullanılan yılanın senede bir defa zehir elde ettiğine inanılmış. Hazinesinin bir yılan tarafından korunduğuna inanılması, tılsımlı veya yüz yıl yaşayan yılanların ejderha oluşları gibi inanışlar sebebiyle yılan, Divan şiirinde kullanılan bir motif olmuştur. Divan şiiri geleneğinin temsilcisi olan Necati Beg'in gazellerinde de *mār*, *genc*, *dürr*, *ejderha*, *Süleyman*, *tılsım* gibi kavramlar yılanın sembolik özelliklerini anlatan birer motif olarak görülmektedir. Aşağıdaki beyitler yılanın bu sembolik kullanımına örnek verilebilir:

*Zülf-ü ruhuñ hayâli ile bâğa uğrasam
Gülşen diken görünür ü sünbül yılan olur
Necâtî g 94/2*

*Sînede zülfüñ hayâlin göricek didi gönül
Bir qarınca ininüñ içinde ejder gizlenür
Necâtî g 124/5*

*Zülfî devrinde ayak basmamak için dil dâr
Bekledür güsni gülistânın iki mârlara
Necâtî g 465/6*

¹⁷ Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul: Dönelce Yayınları, 2007, s.273.

¹⁸ Alparslan Salt, *Ansiklopedi Semboller*, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2006, s.374- 375.

Ejdehā

Ejderha sözlüklerde büyük bir deniz canavarı; son derece iri ve müthiş görünüşlü, uzun ve geniş gövdeli, kocaman başlı, büyük ağızlı karadaki canlıları gördüğünde yiyen zararlı bir yılan olarak tarif edilmektedir.

Masal ve efsanelerimizde dev yılan olarak tanımlanan bu yaratığa İranlılar *mār*, *ejderha* veya *ejdeha* derken, Araplar *Tanin*, Uygurlar *Luu*, Çinliler *Lung*, Moğollar *Moghur* ismini vermektedirler.

Hamdullah Mustafa Kazvinî'nin "*Nuzhet el Kulüb*" adlı eserinde belirttiğine göre, ejder başlangıçta bir yilandı, zamanla şeklini değiştirip ejder oldu. Bir yılan fırsat bulduğunda ejder haline gelir. Acaib el Mahlûkat'ta ise "*bir yılan boyu otuz metre ve yaşı da yüze vardığı vakit, ona ejder derler*" denmektedir.¹⁹

Bir inanışa göre yılan, kendi eceliyle ölmez; mutlaka başkası tarafından öldürülmüş; yüz yıl yaşayan yılanlar ise ejderha olurmuş. Yılan ejderhaya dönüşünce ağzından ateşler çıkar, nefesiyle diğer mahlûkları sömürüp yutarmış. O zaman melekler onu kaldırıp Kaf dağının arkasına atarlarmış.²⁰

Edebiyatta ejdeha, sevgilinin saçları yerine kullanılır; sevgilinin kıvrım kıvrım saçları bir ejderhayı andırır. Saç, uçlarının bolluğu ile bin başlı bir ejderhaya benzetilir. Necati Beg'in aşağıdaki beytinde de saç ağzından ateş saçan bin başlı ejderhaya benzetilmiştir:

Zülfüñ ucından gönüller düşdüğün gören şanur
Ejdehādur kim ağızdan nār-ı sūzān yağdurur
Necâtî g 149/ 8

İnanışa göre kasırgalar, tayfunlar döne döne havaya yükselirken melekler yerden bir ejderha kapıp götürürlermiş:

*Dūd-ı āhum hevā-yı zülfüñ ile
Ejdehādur ki göklere çekilür
Necâtî g 114/2*

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin siyah saçları, gönül ülkesini yıkacak güce sahip birer ejderhaya benzetilmiştir:

*Dil kişverine zülf-i siyāhuñ belā yeter
Yıkmağa bu vilāyeti ol ejdehā yeter
Necâtî g 108/1*

Nisan Yağmuru

Dilimize Süryaniceden geçen bir kelime olan nisan,²¹ baharın ikinci ayıdır. Nisan ayı; bulutu, bereketi, yağmuru ile baharın müjdecisi olarak ele alınır. Rumi nisanın on sekizinci, Miladi mayısın birinci günü yağın yağmur taneleri denizde sedefin karnına giderse inci; yılanın ağzına düşerse zehir olurmuş.²² Necati Beg de aşağıdaki beytinde bilinen bu inanışa atıfta bulunmaktadır.

*Ey Necatî kilk-i gevher-bāruña kıymet mi var
Dür olur her kaşre kim ol ebr-i nīsān yağdurur.
Necâtî g 149/9*

¹⁹ Fuat Yöndemli, *Hayat Ağacı, Ejder, Yılan*, s.123.

²⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s.125.

²¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 316.

²² Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s. 354.

Tılsım:

Esrarlı ve tabiatüstü bir güç taşıdığına inanılan nesne veya herkesin bilip çözemeyeceği gizli şey olarak tanımlanan tılsım, Hıristiyanlarda okunup üflenmiş çeşitli nişanlara verilen addır. Tılsımın bir Hıristiyan âdeti olduğu düşünülmektedir.²³ Ortaçağ büyüsü incelendiğinde; efsunun sözcüklerden oluştuğu, tılsımın ise yazılıp taşınacak nişan olarak algılandığı görülmektedir.²⁴ Eskiden gömülü hazinelerin bulunmaması için dua okutulur ve bu tılsımlı hazineleri bir ejderhanın beklediğine inanılırdı. Defineyi koruyan yılanın hazineyi kırk yıl beklediği, bu müddet bitince tılsımın bozulduğu düşünülürdü.²⁵ İnanışa göre yılan, kendi eceliyle ölmez ancak başkası tarafından öldürülürmüş. Yüz yıl yaşayan yılanlar ejderha olurmuş. Daha sonra bu hayvanın başı çoğalır ve ayakları çıkarmış. Edebiyatta ejderha sevgilinin bol ve kıvrım kıvrım saçları yerine kullanılmakta²⁶ ve tılsım kavramıyla birlikte anılmaktadır:

*Açılur genc-i cemalünden tılsımı zülfünün
Gûyîyâ efsûn okur urur saba pinhan ana
Necâtî g. 5/2*

Necati Bey bir başka beytinde; sevgilinin güzellik hazinesinin tılsımını görmek isteyen sevgilinin her bir saç telinin ejderha görüldüğünü söyleyerek tılsım-ejderha-saç uygunluğunu tekrar etmektedir.

*Genc-i hüsnün tılsımını gör kim
Her kılı zülfün ejdeha görünür
Necâtî g. 96/2*

Süleymân:

İsrailoğulları peygamberlerinden Davut peygamberin oğlu olup hükümdar peygamberlerdendir. Yeryüzünde pek az insan ve peygambere nasip olan olağanüstü güce ve saltanata sahiptir. Kuşların ve hayvanların dilini bilir; onlarla konuşurmuş. Bir beytinde Necati Bey, kendini kuşdilini bilen Süleyman peygambere benzetmiştir:

*Bu kuş dilinün oldı Süleymânı Necâtî
İletdi sözi Hazret-i Selmâna beraber
Necâtî g. 62/7*

Cinlere ve rüzgâra hükmetme yetkisine de sahiptir:

*Murg u mâhî melek ü-ins ü perî vahş ü tuyur
Ol Süleymân-ı zemân üstine dir dir ditrer
Necâtî g.115/4*

Süleyman peygamberin büyücülerin en büyüğü olduğuna inanılmaktaydı. Miftah-ül Kulub (Kalplerin Anahtarı) adlı eserde bu durum şöyle izah edilmiştir: “*Hakikaten, Süleyman*

²³ “Tılsım” *Meydan Larousse*, C: 12, s. 138.

²⁴ Richard Kieckhefer, *Ortaçağda Büyü*, s. 135.

²⁵ Ahmet Talat Onay, a.g.e,s. 442.

²⁶ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 125.

*büyücülerin en büyüğü idi. Kuşlara, hayvanlara, en alttakinden en üsttekine, bütün insanlara hükmederdi. O halde, onun Mührüyle ve onun adına cinlere dua et; Allah izin verirse zafer senindir.*²⁷

Süleyman peygamberin, taşı kibrît-i ahmerden; üzerinde İsm-i Azam yazılı, bir mühürlü yüzüğü bulunmaktaydı. Tüm vahşi hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde ona boyun eğmişlerdir. Süleyman'a atfedilen, ancak özgünlüğü konusunda hiçbir delil bulunmayan "Süleyman'ın Ahdi"nde melek Mikael'den şeytanlarla savaşma için yardım istediği ve üstünde mühür bulunan yüzüğün melek tarafından kendisine verildiği anlatılmıştır. Bu silah sayesinde Süleyman, şeytanları sihirle bağlayıp her birinden ayrı ayrı adını, işaretini ve çağırma için ne yapmak gerektiğini sorup öğrenmiştir. Bu bilgiler, Süleyman'ın Anahtarı adlı kitabın başlıca konusunu oluşturur. Asırlarca birçok dile çevrilen bu kitap belki de en çok bilinen büyü kitabıdır.²⁸

Süleyman peygamber sözü geçen yüzüğü sadece abdesthaneye giderken çıkarır ve veziri Âsaf 'a veya hanımına verirdi. Bir gün yüzüğü eşine emanet ettiğinde bir cin Süleyman peygamber kılığına girerek yüzüğü, onun hanımından yüzüğü almış. Biraz sonra gelip mührü isteyen Süleyman peygamber yalancılıkla suçlanmış ve saraydan uzaklaştırılmıştır. Necati Bey'in gazellerinde de Süleyman'ın mührü ile bu anlatı hatırlanmaktadır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudağı, yüzünün hazinesi etrafında bekleyen ejderha saçına söz geçiren Süleyman'ın mührü gibi görünmekte ve onları etkisiz hale getirmektedir:

*İki zülfün iki ejder gibi görüldüğü için
Orta yirinde lebün möhr-i Süleymân görünür
Necâtî g. 80/ 3*

Bir başka beyitte de Necati, peri yüzlü sevgilinin dudaklarını; Süleyman'ın mührüne benzetmiş. Bu mühür sayesinde sevgili o ejderhalara (sevgilinin saçına) hükmedip, onları etkisiz hale getirmiş ve her iki yandan kendisine koruyuculuk yapar hale getirmiştir:

*Leblerüñ möhr-i Süleymân olduğu için ey perî
Her yañadan ejderhâdur nigeñ-banun senüñ
Necâtî g.311/2*

Dahhak

İran'ın Pişdâdiyan sülalesi hükümdarlarından biridir. Rivayete göre, Dahhak, Mirsad adlı bir Arap beyinin oğludur. Bir gün şeytan iyi bir insan kılığına girip ona telkinde bulunmuş ve babasını öldürmüştür. Sonuçta şeytan, padişah olan Dahhak'a bir aşçı olmuş ve bir yolunu bulup onu iki omzundan öpmüştür. Bunun üzerine omzunda yılanlar çıkmış ve bu yılanları ne kadar keserlerse yerine yenileri çıkmış. Şeytan bu sefer doktor kılığına girmiş ve yılanların başlarını kesmek yerine onlara insan beyni yedirmeyi tavsiye etmiştir.

İki omzu üstünde kendisine acı veren iki yılan oturmuş, bu yılanlara her gün iki çocuk beyni getirilerek yedirilirmiş. Sıra demirci Gave'nin on sekizinci çocuğuna gelince, demirci Gave deri önlüğünü bayrak gibi kullanarak arkasına topladığı insanlarla ayaklanmış ve Dahhak'ı tahttan indirip yerine Feridun'u geçirmiştir.

Kelimenin aslı Ajı Dahaka olup Hint mitolojisinden İran mitolojisine geçtiği düşünülmektedir; ejdehâ kelimesinin de buradan türediği düşünülmektedir.²⁹

²⁷ İdris Şah, *Doğu Büyüsü*, s. 43.

²⁸ İdris Şah, a.g.e, s.47.

²⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 98.

Necati Beg şiirinde bu imge sevgilinin ejderha saçları sebebiyle kullanım bulmuş; şair sevgilinin iki omzuna dökülen saçları Dahhak'ın omzundaki yılanlara benzetmiştir. Aşağıdaki beyitte, saçları iki omzunda yılan başı gibi dururken sevgili(o başa beyin sürüldüğü için rahatlık duyan) Dahhak gibi ne tuhaf güler, diyerek sevgilinin zalimliği anlatılmıştır:

*Baş götürürken iki omuzunda mār-ı zülf
Dahhak gibi lebleri nice aceb güler
Necâtî g.153/2*

Bilindiği gibi Divan şiirinde sevgili aşğın sevgisine karşılık vermez; Dahhak ise zulmün timsali olarak görülür. Aşağıdaki beytinde şair, aslında sevgilinin aşığa yaptığı zulmü eleştirmektedir.

*Dahhak gibi biñ yaşamak ārzū ise
Gül gibi gül hemîşe geçür her demi ferağ
Necâtî g. 43/ 2*

Genc

Divan şiirinde hazine, define manalarıyla kullanılan kelime, sevgilinin güzellik unsurunu anlatır. Her şeyden önce sevgilinin güzelliği bir hazinedir; çünkü içinde la'l(dudak), piriye(hat), inci(diş), yakut (ağız) gibi kıymetli mücevherler taşır. Ayrıca hazinenin toprağa gömülmesi, define oluşu, sevgilinin yılan saçlarının o tılsımlı hazineyi bekleyişi söz konusudur:

*Genc-i gūsnūñ şılısmını gör kim
Her kılı zūlfūñ ejdehā görünür
Necâtî g. 96/2*

Yine aşağıdaki beyitte sevgilinin yılan saçlarının, sevgilinin güzellik hazinesini koruduğu imajı kullanılmıştır:

*Kime kīnūñ var ki zūlfe böyle yüz virdūñ didüm
Didi genc-i gūsnüm için ejdehā olsun dirin
Necâtî g. 417/7*

Tiryāk

Yılan ve akrep gibi hayvanların sokmasına karşı kullanılan bir panzehirdir. Yılanın zehri alınarak terbiye edilip panzehir yapılması eskiden sık rastlanan bir adetti. En ünlü tiryaklar Irak ve Bağdat'ta yapılırdı. Bu tiryak bir nevi aşı olup vücuda bağışıklık kazandırır.³⁰

Divan şiirinde aşğın kalbinin, sevgilinin saçının tuzağına yakalandığı düşünülürmüş. Necati Beg de sevgilinin yılan benzeyen saçlarının gönlü için adeta bir tiryak olacağını söylüyor:

*Lebi şevki iledür zūlfe Necātî gönlin
Belî tiryāk olıcağ varsa olur mārā yaqın
Necâtî g. 415/7*

Sonuç

Yılan, dünya üzerinde farklı mitolojik söylencelerde ölüm, sihir ve bilgiyle ilişkilendirilen bir semboldür. Farklı söylencelerde bir motif olarak karşılaştığımız yılanın

³⁰ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 398.

oldukça fazla simgesel özelliği bulunmakta; bu simgesel anlatımlar bereket, bilgi ve ölümsüzlük fikri etrafında toplanmaktadır. Yılanın simgesel özelliklerini topladığımızda şu sonuçlara ulaşabiliriz:

Yılan başlangıçta iyi bir anlam taşıırken giderek kötü özelliklerin sembolü haline gelmiştir. Bu sebeple bazı topluluklarda yılanlar, şeytanın kılık değiştirmiş hali olarak algılanır.

Yılan; gücü, kudreti ve koruyuculuğu, yenilenmeyi simgeler; zehrinin öldürücü olması da ona karşı bir saygı uyandırır.

Yılan, deri değiştirme özelliği sayesinde insan zihninde ölümsüzlük kavramını sembolize etmiş; insanlığın en eski destanları bu ölümsüzlük arayışını konu edinmiştir.

Ölümler ve canlılar dünyasında dolaşabilme gücüne sahip yılan; mitolojik anlatılarda kadın ve büyü ile ilişkilendirilmiştir.

Necati Beg'in gazellerinde yansımasını gördüğümüz Divan şiirinde ise yılan, sevgilinin saç ve aşğın ahlarnın şeklini anlatmakta kullanılan ve kaynağını mitolojik söylencelerden alan bir imgedir.

Kaynakça

- BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara Yurt Kitap-Yayın, 2004.
- CAMPBELL, Joseph, *Batı Mitolojisi/Tanrı'nın Maskeleri*, Çev: Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- ÇORUHLU, Yaşar, "Türk Sanatında Görülen Yılan Tasvirlerinin Sembolizmi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.96, s. 38-46.
- ELİADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev: Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- ERSOY, Necmettin, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul: Dönelce Yayınları, 2007.
- ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- KİECKHEFER, *Ortaçağda Büyü*, Çev: Zarife Biliz, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2004.
- ONAY, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- SALT, Alparslan, *Ansiklopedi Semboller*, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2006.
- SCHİMMEL, Annemarie, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Çev: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- ŞAH, İdris, *Doğu Büyüsü*, Çev: Osman Yener, İstanbul: Süreç Yay, 1987.
- TARLAN, Ali Nihat, (Haz.), *Necati Beg Divanı*, İstanbul: MEB Yayınevi, 1997.
- WERNER, Edward T.Chalmers, *Çin Mitleri ve Efsaneleri*, Çev: Şebnem Duran, İzmir: İlya Kitabevi, 2008.
- YÖNDEMLİ, Fuat, *Hayat Ağacı, Ejder, Yılan*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2006.

